
Císařův student, studentův císař

Císařův student, studentův císař

LIDOVÉ NOVINY

18. 2. 2012, Rubrika: Orientace/polemika, strana 25. Autor: PETR KUBÍN

Poprvé v polistopadové historii jsou zdejší vysoká učení ve varu kvůli ohrožení toho, co je veledůležitou součástí jejich podstaty - bouří se kvůli ohrožení svých akademických svobod. Petr Kamberský v rozsáhlém textu Velká školská mystifikace (Orientace 28. ledna) hájí jejich chystané omezení jako rozumný krok, který může pomoci dalšímu rozvoji univerzit. Pohled do historie ale učí, že takový zásah zpravidla přináší pravý opak.

Když roku 1348 zakládal Karel IV. pražskou univerzitu, dal jí do vínku - po vzoru staroslavné univerzity pařížské a boloňské - svobodu řídit se vlastními pravidly a statuty. Tenhle idylický stav pak vydržel celých šest dekad, než jej - z mocenských důvodů - brutálním způsobem narušil Václav IV. To když v lednu 1409 Dekretem kutnohorským posílil na škole Čechy oproti třem ostatním univerzitním národům (Bavorům, Sasům a Slezanům) v poměru 3:1.

Protože to ale odporovalo platným univerzitním statutům, rozhodli se cizinci dekret ignorovat. Když pak ovšem český král na školu poslal své vojáky a biřice, nezbylo německým scholárům nic jiného než odejít.

Češi se ovšem z vítězství neradovali dlouho. Univerzita se brzy dostala do vleku královské moci, ztratila prestiž a záhy i tři ze svých čtyř fakult. Časem se sice nejstarší vysoké učení severně od Alp z Dekretu kutnohorského vzpamatovalo, trvalo to ovšem dlouhých 200 let, než byly obnoveny všechny jeho fakulty, někdejší národnostní pestrost a pretsiž... Vzduch velkoměsta Univerzitám - jak vidno - zkrátka područí nespěchá.

Začaly se formovat v nejprogresivnější části středověku - 12. a 13. století -, když se v západní Evropě rozproudil městský život. Měšťanstvo se stávalo nepřehlédnutelnou společenskou vrstvou, která se dokázala vymanit z naprosté závislosti na světské či církevní vrchnosti. Příznačně se tehdy říkalo, že městský vzduch osvobozuje.

Kromě vlastní samosprávy se ve městech utvářely i samostatné cechy - takzvané universitates - různých řemeslníků a výrobců. A jedním z nich byl i cech zaměřený na „výrobu“ intelektuálů. Skládal se z učitelů a žáků (universitas magistrorum et scholarium), jejichž spojení v jedné instituci bylo oboustranně výhodné. Během 12. století se první takové spolky začaly vytvářet ve třech kvetoucích městech: Boloni, Paříži a Oxfordu. Nemají sice žádnou zakládací listinu, takže nevíme, kdy přesně vznikly, ale za univerzity je můžeme považovat od okamžiku, kdy od římského císaře nebo papeže získaly privilegium samosprávy.

Do té doby se příliš nelišily od staršího typu škol, které byly zřizovány u klášterů nebo katedrálních kapitul jako ústavy zcela závislé na místní hierarchii. Na rozdíl od nich to nebyla jen vysoká učení s omezenou působností (studia particularia), nýbrž také vysoká učení obecná (studia generalia). A jako jediné tak mohly udělovat akademické hodnosti, jež pak v celém křesťanském světě opravňovaly k univerzitní výuce (licentia ubique docendi).

Základní myšlenkou nových institucí tedy byla ve feudálním světě dosud nevídaná svoboda - nezávislé univerzity usilovaly také o pěstování těch vědních odvětví, která byla pro církev (dosud prakticky monopolní poskytovatelku vzdělání) nezajímavá, nebo dokonce podezřelá.

Matka věd

Vyprostit se však nové školy musely i z područí vrchnosti světské. Proto si například v Boloni studenti vymohli u císaře Fridricha Barbarossy v roce 1155 zvláštní privilegium Authentica habita, kterým je vzal pod svoji přímou ochranu a zbavil je tak dohledu ze strany mocného města. V Paříži se zase univerzitní doctores dostali do konfliktu se svým

kancleřem, pařížským biskupem, který po nich chtěl přísahu poslušnosti. Sorbonna se odvolala k papeži - a Inocenc III. se postavil na její stranu. Zanedlouho se však dostala do dalšího konfliktu, tentokrát s městskou radou. V rámci protestů zastavila výuku a dočkala se pak dalšího papežského zastání, tentokrát od Řehoře IX., který ji bulou Parens scientiarum (1231) vzal výslovně pod svou ochranu. Tato listina, která nazývá Sorbonnu matkou věd, se pak stala magnou chartou středověkých univerzit vůbec.

Města či panovníci se ovšem neohodlali vzdát svého vrchnostenského postavení vůči univerzitám bez boje, proto opakovaně docházelo k nepokojům, které občas končily i odchodem scholárů jinam, kde byli naopak vítáni. Proto odešli oxfordští magistři a žáci v roce 1209 do Cambridge, kde založili nový ústav. Dějiny Oxfordu tím ale, jak známo, neskončily. Už o pět let později jej vzal pod svou ochranu papež Inocenc III. a obdařil jej četnými privilegii - krom jiného i vynětím z pravomoci městského soudu. Secese zBoloně a z Paříže zase umožnily vznik nových univerzit v Padově (1222) a v Orleánsu (1229), abychom zůstali jen u těch nejslavnějších.

Tou dobou se také spustila první vlna takzvaných „založených“ univerzit, které byly většinou fundovány císařem nebo papežem prostřednictvím konkrétní listiny. První takové učení založil císař Fridrich II. v Neapoli roku 1224, další pak vznikaly už nejen v Itálii a Francii, ale i na Pyrenejském poloostrově.

Odtud se také začala šířit po roce 1290 druhá, ještě mohutnější zakládací vlna univerzit, která v polovině následujícího století dorazila až do Prahy. Právě zdejší univerzita přitom měla v mnohém ohledu privilegované postavení - jako první obecné učení zřízené severně od Alp a východně od Paříže daleko překročila (na rozdíl od většiny svých starších sester) význam regionu a stala se vzorem pro celý středoevropský prostor. Navíc ji papež vybavil - jako první obecné učení po Paříži a Oxfordu - hned od počátku i teologickou fakultou, která tehdy platila za nejprestižnější vůbec.

Akademické svobody tedy byly podstatným znakem všech středověkých univerzit. Také pražská Karlova se samozřejmě řídila podle vlastních statut. Jejichž znění je zde dochováno už ze sklonku 14. století. Podle nich se rektor jako vrcholný představitel volil na valném shromáždění akademické obce na každý semestr zvlášť. Volba přitom byla nepřímá, zvítězil ten, kdo dostal většinu hlasů volitelů z každého univerzitního národa. Rektor pak zastupoval školu navenek a bral do přísahy všechny profesory, studenty i osoby na univerzitě závislé. Spravoval také majetek, svolával valná shromáždění a předsedal univerzitnímu soudu, kterému scholárové výlučně podléhali.

Poradním orgánem rektora byla rada, kterou sám jmenoval na základě návrhů z jednotlivých univerzitních národů. Nad ním pak ještě teoreticky stál kancleř, kterým byl z definice pražský arcibiskup. Ten měl právo řídit zkoušky, udělovat grady a byl nejvyšší odvolací instancí. Faktické řízení univerzity však bylo v rukou rektora. Stejně tak na jednotlivých fakultách měli rozhodující pravomoc děkani, volení učiteli také vždy na jeden semestr. Akademické svobody ovšem byly trnem v oku nejen Václavu IV., ale i novověkým panovníkům. Když císař Ferdinand III. sloučil po Bílé hoře staré Karlovo učení s jezuitským Klementinem do jediné Karlo-Ferdinandovy univerzity, ustanovil do jejího čela takzvaný akademický magistrát. V něm kromě rektora a děkanů zasedal jako zeměpanský úředník i superintendent, kterým měl při nerozhodném hlasování rozhodující slovo. Dokonce mohl usnesení magistrátu vetovat. Univerzita sice proti takovému omezení protestovala, ale v absolutistické monarchii jí to nebylo moc platné.

Za Marie Terezie pak byli do čela fakult vedle děkanů postaveni i takzvaní studijní direktoři, kteří jako státní úředníci nepodléhali pravomoci akademického magistrátu. I tehdy se univerzita bránila marně. A za Josefa II. to bylo ještě horší. Byl sice zrušen úřad studijních direktorů, ale akademický magistrát - nyní už zvaný akademickým senátem - ztratil soudní pravomoc, takže akademici byli podřízeni městskému soudu. Také samostatné hospodaření univerzity bylo zrušeno a předáno studijnímu fondu, řízenému státem. Etatizace byla dovršena za Františka II., který roku 1802 obnovil úřady studijních direktorů, jejichž činnost byla nyní zaměřena především na kontrolu jednotlivých profesorů. V takové atmosféře mohla univerzita jen těžko vědecky pracovat a svobodně bádát. V podstatě se změnila na učiliště zaměřené na výchovu kvalifikovaných státních úředníků.

Šťastné časy

Změna přišla až díky revolučnímu roku 1848. Do Rakouska tehdy dorazila pruská reforma vysokých škol, jejímž tvůrcem byl slavný jazykovědec Wilhelm von Humboldt. Pruské univerzity byly na státu víceméně nezávislé a řídily se samosprávou. Výuka na nich byla úzce propojena s vědou, takže zde nemohl učit nikdo, kdo by současně neprovozoval také vědeckou práci. Úspěšná realizace Humboldtových ideálů učinila z pruských univerzit nejlepší školy 19. století a vedla k šíření tohoto modelu do dalších zemí.

V Rakousku byl ovšem aplikován jen v umírněné verzi, která je spojena především jménem tehdejšího ministra školství Lva hraběte Thuna. Ten sice rozhodně neměl v úmyslu zbavit rakouské univerzity státního dohledu, ale omezenou samosprávu chápal jako nezbytný předpoklad pro žádoucí růst jejich vědeckého výkonu. Vysokoškolským zákonem z roku 1849 se tak z Karlo-Ferdinandovy univerzity znovu stala samostatná právnická osoba, v jejímž čele opět stál rektor vybavený rozsáhlými pravomocemi a volený sborem volitelů ze všech fakult.

Vedle něho byl vrcholným orgánem univerzity akademický senát, složený (kromě rektora) z prorektora, děkanů, proděkanů i profesorských a doktorských sborů. Profesorské sbory přitom řídily jednotlivé fakulty, do jejichž čela volily ze svého středu děkany. Thunova univerzitní organizace se nezměnila ani po vzniku Československa a trvala v podstatě až do nástupu komunismu. Karlově univerzitě přitom zjevně svědčila, neboť se právě v té době vědecky i pedagogicky vyrovnala těm německým. Učte, učte, učte Konec „šťastného období“ se začal hlásit hned v roce 1945, kdy došlo k prvnímu razantnímu prolomení akademických práv. Ministr školství Zdeněk Nejedlý tehdy jmenoval nového rektora o své vlastní vůli. O dva roky později pak byl sice ekonom Karel Engliš zvolen rektorem ještě svobodně, ale jeho nástupce, lingvista Jan Mukařovský, už byl podle nového vysokoškolského zákona č. 58/1950 Sb. do úřadu pouze jmenován. Tímto zákonem byla Karlova univerzita zcela podřízena ministerstvu školství a její akademické svobody byly na dlouhých čtyřicet let úplně zrušeny. Staroslavné učení kleslo nehlouběji v celých svých staletých dějinách. Vědecký výkon se v

řadě oborů blížil nule. Teprve studenti vrátili v Listopadu univerzitám zpět jejich ztracenou svobodu, zakotvenou pak ve vysokoškolských zákonech z let 1990 a 1998.

Vezmeme-li tedy v úvahu pohnuté dějiny naší nejstarší univerzity, je zřetelné, že myšlenka, která počítá s omezením akademických svobod, nepatří mezi ty dobré a hodné realizace. Potíže generuje spíše státní správa, jež univerzitám v podstatě vnutila vzdělávání stále většího počtu studentů.

Univerzity přinesly do feudální společnosti nevídanou míru svobody, když se za vrcholného středověku dokázaly postupně vymanit z naprosté závislosti na moci církevní i světské.